

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI

O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
YOZUVCHILAR UYUSHMASI

O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Respublika onlayn ilmiy-nazariy anjuman materiallari to'plami

Akademik
Aziz Qayumov
tavalludining 95 va
professor Laziz Qayumov
tavalludining 90 yilligiga
bag'ishlanadi

2020-yil
6-7-noyabr

**O‘zbekiston Respublikasi Yozuvchilar uyushmasi
O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi
Muqimiy nomidagi Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Farg‘ona viloyati yozuvchilar uyushmasi
Qo‘qon shahar hokimligi**

**Akademik Aziz Qayumov tavalludining 95 va professor Laziz Qayumov
tavalludining 90 yilligiga bag‘ishlangan „O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb
masalalari: muammo va yechimlar“ mavzusidagi Respublika onlayn ilmiy-nazariy
anjumani materiallari**

2020-yil 6-7-noyabr

Mas’ul muharrir: M.Atadjanov, Qo‘qon DPI rektori

Tahrir hay’ati:

E.Siddiqova , O‘zbekiston xalq shoirasi, senator.

**N.Jabborov, A.Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori.**

J.Eshonqul, A.Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi direktori.

Z.Qobilova, Qo‘qon DPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti dekani

D.Zohidova, Qo‘qon DPI o‘zbek adabiyoti kafedrasini mudiri, f.f.n., dotsent

B.Abdurahmonova, Qo‘qon DPI dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

S.Usmonova, Qo‘qon DPI katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

S.Mirzayeva, ADU professori, filologiya fanlari doktori.

A.Turdaliyev, filologiya fanlari nomzodi.

Nashrga tayyorlovchi:

D.Asqarov, o‘zbek tili va adabiyoti magistranti

**Ushbu to‘plam Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy Kengashining
2020-yil 30-oktabrdagi 3-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.**

**Eslatma: To‘plamga kiritilgan maqolalar shakli va mazmuniga shaxsan
mualliflarning o‘zlari javobgardirlar**

Бу орқали ифодаланаётган фикр ва мулоҳазалар тасдиғида халқимизнинг узок йиллар давомида тажрибасида синовдан ўтган мақоллар жуда кўл келади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. –Т.: Хазиана, 1996.
2. Хусайний А. Бадойиъу-с-санойиъ. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1981. Б. 135.
3. Раҳмонов В. Шеър санъатлари. –Т.: Шарқ, 2020.
4. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. –Т.: Зарқалам, 2006. – 128 б.
5. Ҳожиаҳмедов А. Шеърый санъатлар ва мумтоз қофия. –Т.: Шарқ, 1998.
6. Sayyodiy. Tohir va Zuhro. Toshkent, Mumtoz so‘z, 2019. B. 80, 159,80, 107, 184.

НАСИМИЙ ВА ЮСУФ САРЁМИЙ

Амонова Зилола Қодировна,
БухДУ ўзбек адабиёти кафедраси доценти, ф.ф.н.

Имомиддин Насимий – Шарқ мумтоз адабиётида чуқур из қолдирган забардаст ижодкор. Унинг ғазал, маснавий-у, мухаммаслари бир қанча шоирлар ижодига салмоқли таъсир кўрсатган. Мазкур адабий таъсир Насимий яшаган даврдан бошлаб, то ҳозирги замонавий шеърятимизга қадар сезилади.

Маълумки, Насимий тасаввуф тариқатлари орасидан ҳуруфийликка эътиқод қилган. Ҳуруфийлик таълимотидаараб алифбосидаги ҳарфларнинг ботиний маъноларига эътибор қаратилган. Шу йўл билан дунё сир-асрорларини мазкур ҳарфлар воситасида англаш ва тарғиб қилишга кенг ўрин берилган. Ушбу тариқатнинг асосчиси Фазлуллоҳ Наимийдир. Имомиддин мазкур сулук сирларини устозидан ўрганиб, унинг таҳаллусига мос Насимий деб ўзига таҳаллус танлаган. Ҳуруфийлар фикрича, дунё Оллоҳ зотининг тажаллисидир, бу инсон юзида ҳам акс этади. Шунингдек, инсон юзи энг мукамал Қуръондир. Қуръони Каримда Оллоҳ таоло жами махлуқот олами ҳақида, ўз сифатлари, сир-асрорлари тўғрисида сўзлаган. Демак, ҳуруфийлар наздида Оллоҳ сирларини акс эттирувчи Мусҳафи Шариф, бу – инсон юзи. Шунинг учун Насимий ижодида турли мавзулар қатори, инсонни улуғлаш, уни кўкларга кўтариш, ҳатто илоҳийлаштириш билан боғлиқ масалалар жуда кўп қаламга олинган:

Сурэтин мүшәфдир, еј чан парчеси,
Чана гар етди фэрагин јарәси,
Лутфу һусн ол мүшәфин сепарәси,
Гандадыр вәслин дэвасы, чарәси?¹

Таржимаси:

Суратинг мусҳафдир, эй жон парчаси,
Жонга гар етди фироқнинг яраси,
Лутфу ҳусн бўл мусҳафнинг сепораси,
Қайдадир васлнинг давоси, чораси

(таржима муаллифники - З. Амонова)

¹Нәсими Имадәддин. Сечилмиш әсәрләри. - Бақы, 1973. – 609 сәһ

Мазкур шеърда ҳам Насимий инсон юзи мусхаф – Қуръон дейиш орқали, инсоннинг барча яратиклар орасида энг мукаммали эканлигига ишора қилади. Шунингдек, нидо санъати асосида “эй жон парчаси” деб инсонга мурожаат қилмоқда. Чунки одамга берилган жон – рух бу Мутлақ рух (Оллоҳ)дан бир жузв (бўлак)дир. Насимий Мутлақ рухдан, яъни жондан айрилган (инсонга берилган) жонга фироқ яраси тушди – у аслидан айрилди, дейди. Оллоҳ инсонга рух – жон ато этиш билан бирга унга ҳусн ҳам берди. Ана шу лутфу ҳусн мусхафнинг сипораси, яъни 30 қисми ҳам инсон юзида акс этганлигига ишора қилинган.

Маълумки, Қуръони Карим 30 порадан – қисмдан ташкил топган. Шоир шунга ишора қилиб, инсоннинг юзи 30 порани акс эттирадики, шунинг учун умукаммал мусхафдир, -дейди. Инсон доим ўз асли (Оллоҳ)га талпинади. Тасаввуф тариқатларининг барчасида зикр этилган илоҳий ишқ ана шу жиҳатдан юзага келган. Насимий ҳам “Қайдадир васлнинг давоси, чораси”, дейиш билан илоҳий ишқдан ўртанган ошиқ изтиробларини ўтли сатрларида қаламга олади. Бу каби инсонни улуғловчи ғоялар бир қатор ўзбек мумтоз шоирларини ҳам илҳомлантирган. Ана шундай ижодкорлардан бири Юсуф Сарёмийдир. У XIX асрнинг иккинчи ярмида яшаб фаолият кўрсатган забардаст шоирларимиздан бўлиб, ҳижрий 1262 мелодий 1845/46 йилда Сайрамда туғилган. Дастлабки таҳсилни отаси Мулла Абдушукурдан олиб, кейин Тошкент, Бухоро мадрасаларида ўқиганлиги манбаларда қайд этилади¹. Шоир ижодида ҳажвий характердаги шеърлар ҳам бор. Аммо девонида тасаввуф таълимоти таъсири асосида яратилган шеърлар салмоқли ўринни эгаллайди. Айниқса, ҳуруфийлик тариқатининг йирик вакилларида бири Имомиддин Насимий ғояларидан таъсирланган мисралар талайгина:

Юз мусхафида холу хатинг ҳусунг(г)а оят
Маҳбуби ҳама хўблугунг беҳадду ғоят².

Мазкур байт Насимийнинг юқорида таҳлилга тортилган сатрлари билан ҳамоҳангдир. Сарёмий ҳам инсон юзини таърифлар экан, юз бу – мусхаф, юздаги хат ва хол мусхафдаги оятлардир, дейди. Иккинчи мисрада инсоннинг юксак мақом эгаси сифатида эътироф этиш ғояси ҳам Насимий фикрларига жуда яқин. Ҳар иккала ижодкор мисраларидаги ғоянинг асоси эса Қуръони Каримдир. Оллоҳ таолло ҳам инсонни азиз ва мукаррам қилиб яратганлигини илоҳий китобнинг “Ал-Исро” сурасининг 70–оятда “Батаҳқиқ, Биз Бани Одамни азизу мукаррам қилиб кўйдик...” дея зикр этилади. Шу боис Сарёмий инсонда маҳбублик (севимлилик), “ҳама хўблуглуғ” - ҳамма яхшиликлар ғоят беҳаддур,- дейди. Айни мулоҳазаларни шоирнинг яна қуйидаги байтида ҳам кўриш мумкин:

Эй кўнгул, бу сунъ килкидин хати мушкин рақам,
Мусхафи рухсорида бир ояти субҳонидур³.

Сарёмий мазкур байтда нидо санъатидан ўринли фойдаланиб, ўз фикрини кўнгилга мурожаат билан бошлайди. Яъни Оллоҳ сунъ килкидин (яратиш қалами, Оллоҳнинг қудрати) мусхафи рухсорида “бир ояти субҳони”ни рақам(ёзув, битиш)

¹ Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 5-бет.

² Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 34-бет.

³ Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 54-бет.

қилди. Демак, инсон рухсори – мусхаф, ундаги мушкин хатлар – ояти субҳони, яъни Оллоҳнинг оятларидир.

Сарёмий яна бир байтида оразинг мусхаф, ундаги “нозики анбарбор (анбар иси, хушбўйлик сепувчи, тим қора, муаттар) хат”, ҳам хуснингга хусн кўшмоқда, ҳам у ояти мубин, яъни очик, равшан оятдир дейди:

Оразинг бир мусхафи нозики анбарбор хат,
Бас камоли хуснингга келди, чу ояти мубин¹.

Юсуф Сарёмий ижодидаги Насимий билан боғлиқ жиҳатлар ҳақида фикр юритиб, Мансур Ҳаллож билан боғлиқ мулоҳазаларни, албатта, қайд этиш жоиз. Чунки Ҳаллож ўзининг “Девон”ида, “Абҳарул Ҳаллож” каби асарларида араб ҳарфлари ва улар билан боғлиқ ботиний маънолар ҳақида фикр юритади. Унинг маслаги ғоявий жиҳатдан ҳуруфийларга анча яқин эди. Шунинг учун ҳуруфийлик тариқатининг асосчиси Фазлуллоҳ Наимий ва Насимий Ҳалложга том бир ихлос билан қараган ва унинг ғояларини асарларида куйлаганлар:

Мансура ишқ оқибати дор ўлди тор,
Сан онда келки, то кўрасан онда дорими².

Насимий мазкур байтда Ҳалложнинг қисматиға ишора қилади. Яъни ишқ уни дорга бошлади. Маълумки, тасаввуфда Оллоҳни англаш ва унга етишишнинг икки йўли мавжуд: “Жазба” ва “Сулук”. Жазба ўз ихтиёрини кўлдан берган Оллоҳ ошиқларнинг йўлидир. Улар жисмонан моддий оламда юрса ҳам, фикран ғайб оламида сайр қилади. Оллоҳга талпиниб яшайди³. Ҳаллож ана шу йўлга мансуб сўфийлардан эди. Шунинг учун унинг қисмати, ишқининг оқибати дор бўлди. Насимий байтнинг иккинчи мисрасида “Сан онда келки, то кўрасан онда дорими”, дейиш билан ўзининг Ҳаллож маслагига нечоғлиқ яқинлигига ишора қилади.

Юсуф Сарёмий ҳам “Ишқ” радифли ғазалида “ишқ асрори” ҳақида мулоҳаза юритиб, бевосита Мансур Ҳаллож ва унинг “анал ҳақ” ғоясини тилга олади:

Чун “аналҳақ” барқи сўзониға жонин куйдуруб
Гўй айлаб бошини Мансур осилғон дори ишқ⁴.

Сарёмий “аналҳақ”ни “барқи сўзон” (куйдирувчи яшин, чакмоқ) деб атайди. Мансур Ҳаллож ана шу “барқи сўзон” га жонини куйдириб, бошини дорга кўйди, дейди.

Юсуф Сарёмий яна бир “Қилмағил” рафидли ғазалида дилга мурожаат қилиб шундай дейди:

Мансурдек йўлунгда “аналҳақ” дегузмайин,
Ошиқларинг ерини саридор қилмағил⁵.

Мазкур байтда ҳам Мансур Ҳаллож ва унинг “аналҳақ” ғояси ҳақида фикр юритилган. Шоир ишққа мубтало бўлган дилни Мансурдек “аналҳақ” демасликка ундайди. Чунки жазба йўлидаги ошиқлар ўз ихтиёрларини кўлдан берадилар ва ўзларини Оллоҳ вужудига дахлдор эканликларини англайдилар. Уларнинг бу

¹ Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 91-бет.

² Насимий И. Асарлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. – 61 бет.

³ Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. – Тошкент: Янги аср авлоди нашриёти, 2011. – 8 бет.

⁴ Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 74-бет.

⁵ Юсуф Сарёмий. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 81-бет.

ғоялари шариат аҳли томонидан қатъий қораланган. Буни Ҳалложнинг қисмати орқали ҳам кўриш мумкин. Шунинг учун Сарёмий “Ошиқларинг ерини саридор қилмағил”, дейди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, туркий ва форсийда қалам тебратган зуллисонайн шоир Имомиддин Насимий ижоди бир қанча ўзбек мумтоз шоирларга ўз таъсирини ўтказган. Ушбу таъсир бир қанча вақт давом этган. Кўриб ўтганимиздек, Юсуф Сарёмий ижоди ҳам мазкур таъсирдан холи эмас. Насимийнинг турфа мавзулари(асарларида илгари сурилган), инсонни улуғлаш, унинг юзини мусҳаф (Қуръон) билан тенглаштириш, Мансур Ҳаллож ва унинг “анал ҳақ”идан таъсирланиш каби ғоялари Юсуф Сарёмийни ҳам бефарқ қолдирмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Нәсими Имадэддин. Сечилмиш әсәрләри. - Бақы, 1973. – 609 сәһ
2. Насимий И. Асарлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.– 230 бет.
3. Сарёмий Юсуф. Танланган асарлар. Тошкент. Маънавият. 2002й. 165-бет.

Сирождинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. – Тошкент: Янги аср авлоди наш

ЖИНС” КОНЦЕПТИ БИЛАН АССОЦИАТИВ БОҒЛАНГАН МОРФОЛОГИК ВОСИТАЛАР

Умиджон Йигиталиев, PhD

Ўзбек тилида “жинс” концептининг морфологик бирликлар орқали воқеланиши кенг тарқалмаган. Фақат эркалаш каби субъектив баҳо шаклларининг айримларида учрайди. Чунончи, «эркалаш» белгиси орқали субъектив баҳо шаклларидан айримлари фақат кишиларга атаб қўйилган номларга, қавм-қариндошликни билдрувчи сўзларга қўшилади ва бу грамматик шакллар, асосан, *эркалаш, севини* ҳиссини ифодалайди. *-бой, -бек, -шо, -мирза, -қул* кабилар фақат эркалар исмига; *-ой, -гул, -бону, -бека, -биби, -нисо, -ниса, -бодоқ, -чирой* кабилар хотин-қизлар исмига қўшилади. Келтирилган ҳар иккала ҳолатда сўз кўринишидаги грамматик шаклларнинг баъзилари ўзаро ички синонимик қатор ташкил этади: *Матлабхон // жон // ой // нисо; Эргашижон // бой // бек // қул* каби.

Айрим эркалаш оттенкали шакллар нутқда кам қўлланмоқда (-қул, -нисо, -бекач, -бону). Шу билан бир қаторда ўзбек тилида, айниқса, марказий шаҳарларда ёшлар нутқида баъзан русча эркалаш шакллари ҳам учрайди: *Назарчик* (Назар), *Лолячка* (Лола), *Адик* (Адиба) каби.

-жон шакли сўзга қўшилиш ўрни қатъий эмас. У нейтрал сўз охирига, олдига ёки ҳар икки томонга қўшилиб келиши мумкин: *Гулноржон, жон Гулнор, жон Гулноржон*. Бундай қўллаш сўзловчининг (одамнинг – У.Й.) ҳис-ҳаяжони, нутқининг функционал услубига боғлиқ.

Субъектив баҳо шакллари ифодалаган коннотатив маънолар ўзи бирикиб келган негизлар англатган лексик маънога уйғун бўлиши керак. Акс ҳолда, стилистик нуқсон вужудга келади. Жумладан, «кичик» сўзи семантикасида белги микдори камлиги англашилади. Шунинг учун ҳам унга кичрайтиш маъноли *-ча*

10.	Muzaffar Mamatqulov , GulDU, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Sayyodiyning “Tohir va Zuhro” dostonida irsol ul-masal san’ati.	127
11.	Amonova Zilola Qodirovna , BuxDU o’zbek adabiyoti kafedrasi dosenti. Nasimiy va Yusuf Saryomiy	129
12.	Umidjon Yigitaliyev , QDPI, filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD). “Jins” konsepti bilan assosiativ bog’langan morfologik vositalar.	132
13.	Muhammadrizo Djurayev . QDPI, o’qituvchi. Binar tipologiya (Yormuhammad Yoriy va A’zam O’ktamning bittadan she’ri qiyosi).	135
14.	Muqaddasxon Saidakbarova, Musharraf Imomaliyeva , QDPI, o’qituvchi. Aziz Qayumov – mohir muarrix.	139
15.	Munajat Mamajonova , QDPI, katta o’qituvchi. Mustaqil so’z turkumlarida miqdorning ifodalanishi.	141
16.	Marhabo Meliboyeva , QDPI, o’qituvchi. O’zbek adabiyotida chiston janri (Uvaysiy ijodi misolida).	143
17.	Gulbahor Bektasheva , ADU, o’qituvchi. “Birinchi nishon” yoxud Buxorolik jadid qismati.	146
18.	Ramziya Jo’rayeva , Qo’qon DPI, o’qituvchi. Muqimiy ijodida frazeologizmlarning qo’llanilishi.	154
19.	Munavvar Hojiyeva , QDPI, o’qituvchi. Haziniy she’riyati badiiy xususiyatlari.	156
20.	Gulchehra Murodova , BuxDU, magistrant. “Hayrat ul abror” nashrlaridagi munojotlarning qiyosiy tahlili.	159
21.	Sherxon Qorayev , TDO’TAU, mustaqil tadqiqotchi. Adabiyotshunos Aziz Qayumov asarlarida Sulton Husayn Boyqaro bazmlari.	161
22.	Lochinbek Ahmadaliyev , QDPI, magistrant. “Qutadg’u bilig”dagi arabiy so’zlarning badiiy ifodasi.	165
23.	Dilmurodjon Asqarov , QDPI, magistrant. Amiriy muxammaslarida talmeh san’ati	167
24.	Oybek Normurodov , GulDU, magistrant. Sayyid Qosimiy g’azallarida badiiy san’atlar.	169
25.	Jambilov Mansur , BuxDU, magistrant. “Arba’in”dan o’rin olgan ba’zi hadislar talqini va ularning asl manbalari.	172
26.	Madina Burhonova , QDPI, magistrant. “Shoh edi rind ahlig’a...” (Alisher Navoiy ijodida Sayyid Hasan Ardasher vasfi)	175
27.	Munisa Yo’ldosheva , QDPI, talaba. Navoiyni anglash muhabbati.	177
28.	Muzayyana Sobirova , QDPI, talaba. Badiiy adabiyotda navro’z mavzusi.	179

3-sho’ba

“O’zbek adabiyotini adabiy ta’lim bosqichlarida o’rgatishning nazariy va uslubiy jihatlari”

1.	Qunduzxon Husanboyeva , GulDU, pedagogika fanlari doktori, professor. Badiiy asar bilan tanishish mashg’ulotlarini tashkil etish xususiyatlari.	183
----	--	-----